

IMENICE IZVEDENE SUFIKSOM *-čii* U HRVATSKOGLAGOLJSKIM TEKSTOVIMA

Sandra SUDEC, Zagreb

U radu se govori o imeničnim izvedenicama sa slabije produktivnim i rijetko zabilježenim sufixsom *-čii* u starocrkvenoslavenskim i hrvatskoglagoljskim tekstovima. U uvodnim se dijelovima kratko razmatra podrijetlo i značenje sufixa *-čii* te tvorbene značajke izvedenica potvrđenih u starocrkvenoslavenskoj i crkvenoslavenskim inačicama. Glavnina je rada posvećena opisu izvedenica sufixsom *-čii* u hrvatskoglagoljskim tekstovima koji čine građu *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. Istražuje se podrijetlo i kategorijalna pripadnost osnova izvedenih imenica, mogućnost da izvedenice posluže kao osnove za tvorbu novih riječi, potvrđenost izvedenica u starocrkvenoslavenskoj i u drugim crkvenoslavenskim inačicama, potvrde u hrvatskoglagoljskoj građi, a katkad, gdje to potvrde omogućuju, i sklonidbene značajke tih imenica.

Ključne riječi: sufix *-čii*, tvorba imenica, hrvatskoglagoljski tekstovi, starocrkvenoslavenski jezik, turkijski utjecaj

1. UVOD

Iz pregleda je leksika starocrkvenoslavenskoga jezika (primjerice CEJTLIN 1986) poznato kako su u nj ušle i posuđenice iz turkijskih jezika. A. S. L'vov u radu posvećenome toj problematici nabraja četrdesetak turkijskih posuđenica, među ostalima: *bisъръ*, *bolêinъ*, *kapište*, *kovъčegъ*, *kumirъ*, *horogy*, *čъtogъ* itd. (L'VOV 1973: 212). To je posuđivanje bilo omogućeno bugarskim jezičnim posredovanjem. Naime u doba djelovanja Ćirila i Metoda Bugari su se počeli pokrštavati i slavenizirati, no u njihovu je govornome jeziku ostalo (zapadno)turkijskih elemenata. Taj je jezik uživao ugled jer je predstavljao političku elitu, vlast u carstvu, kako upozorava L'vov (L'VOV 1973: 211), pa je to omogućilo ulazak leksema u suparnički književni starocrkvenoslavenski jezik. Turkijskim odnosno prabugarskim smatra se i sufix *-čii*, kojim su se izvodile imenice što označuju osobu koja

obavlja neko zanimanje, službu ili djelatnost, kao i sufiksi *-arь* (npr. *mytarь*, *rybarь*), *-ii* (npr. *balii*, *sqdii*) i *-ьnikь* (npr. *vratьnikь*, *razboinikь*).

Na turkijsko podrijetlo sufiksa *-čii* prvi je upozorio V. Jagić (JAGIĆ 1898: 522). Jagić smatra da je sufiks *-čii* pučkom etimologijom reinterpretniran i doveden u vezu s glagolom *činiti*, pa su izvedenice interpretirane kao složenice, analogno složenicama sa sastavnicom *-dēi* od glagola *dēēti*. Njegovu je hipotezu o turkijskome podrijetlu prihvatila većina paleoslavista koji su se bavili tom temom: V. Pogorelov, A. Meillet, A. Vaillant i drugi. S druge strane, A. M. Seliščev pretpostavlja da je riječ o starijemu slavenskome sufiksu, nastalu spojem sufiksa *-ь(b)k-* i *-ii* (SELIŠČEV 1951: 33). Slično tomu, V. Vondrák tvrdi da je tu riječ o sekundarnome dodavanju sufiksa *-ii* na imenice izvedene sufiksima *-ьсь*, *-икь*, *-ькь* (VONDRÁK 1924: 511-512).¹ Tu bi sekundarnu sufiksaciju prema tome, zbog prve palatalizacije koju bi izazvalo /i/ iz drugoga sufiksa, trebalo pretpostaviti dva stoljeća ranije od doseljenja Prabugara u 7. stoljeću. No treba imati na umu da sufiks *-čii* nije ušao u starocrkvenoslavenski jezik samostalno, nego kao dio posuđenica, koje su cijelim svojim sastavom bile stranoga podrijetla (ne sve turkijskoga, doduše). Ipak, postojanje tih dvaju sufiksa nikako nije beznačajno. Dapače, ono je pogodovalo prihvaćanju stranoga sufiksa *-čii*. Zahvaljujući njima mogao je on biti reinterpretniran, odnosno reanaliziran.²

2. IZVEDENICE U STAROCRKVENOSLAVENSKOJ GRAĐI I DRUGIM INAČICAMA CRKVENOSLAVENSKOGA JEZIKA

U kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima zabilježeno je šest leksema sa sufiksom *-čii*. To su: *korabьčii*, ναύτης ‘mornar, brodar’; *крьмьчii*, κυβερνήτης, ‘kormilar’; *кьнигьчii*, γραμματεύς, ‘književnik, knjigoznanač’; *samьčii*, μειζότερος, ‘prefekt; dostojanstvenik’; *sokačii*, μάγειρος, ‘kuhar; mesar’; *šarьčii*, ζωγράφος, ‘slikar’ (usp. VAILLANT 1964: 157; CEJTLIN 1986: 168-172; JEFIMOVA 2006: 172-173).³ Iako etimologija

¹ Među stranim sufiksima Vondrák navodi sufiks *-džija* i ne dovodi ga u vezu sa sufiksom *-čii* (VONDRÁK 1924: 670-671).

² To će se vidjeti kod nekih primjera niže.

³ U svim leksemima osim *sokačii* sufiksu prethodi poluglas. S obzirom na strane osnove od kojih se imenice izvode, a i s obzirom na činjenicu da pri sufiksaciji završni poluglas otpada, taj bi poluglas pripadao sufiksu. U konzultiranoj literaturi naišla sam na uključivanje poluglasa u sufiks (*-ьčij(i)/-ьčij(i)*) samo u knjizi V. S. Jefimove (JEFIMOVA 2006: 172).

svih riječi nije sigurna, odnosno tumačenja nisu jednoglasna, može se sa sigurnošću reći da leksemi potvrđeni u starocrkvenoslavenskome nemaju slavensku osnovu. Osnove se leksema *samъčii*, *sokačii* i *šarъčii* smatraju turkijskima. Leksem *samъčii* povezoao je H. I. Ašmarin sa staročuvaškim **sam*, u značenju ‘broj, račun’, ali i ‘poštovanje’ (prema L’VOV 1973: 222-223). U osnovi je imenice *sokačii* turkijska riječ *soqa* (vrsta jela), izvedena od glagolskoga korijena *soq-* s prvobitnim značenjem ‘udarati’, ‘usitnjavati’ (L’VOV 1973: 224). Imenici *šarъčii* L’vov nalazi izvor u staroturkijskoj riječi *širči* istoga značenja (L’VOV 1973: 226). Osnova imenice *korabъčii* smatra se posuđenicom iz grčkoga (κόραβος, vrsta broda) (CEJTLIN 1986: 169). Osnova imenice *krъmъčii* potječe vjerojatno od grč. κορμός, ‘deblo’ (SKOK II 1972: 205). O podrijetlu imenice *knjiga* postoje razna tumačenja. P. Skok najvjerojatnijim smatra ono Mikkole da je to iranska kulturna riječ, u vezi s asirskim *kunukku* (‘pečat’), koja je došla avarskim posredovanjem. Neki ju autori smatraju slavenskom izvedenicom od korijena **кѣнь* / *кѣнь* (‘panj’) sufiksom *-iga* (SKOK II 1972: 109-110). L’vov je detaljnijim proučavanjem došao do veze s kineskim *küyaen*, *küen*, ‘svitak’ (L’VOV 1973: 218). Osnove su ovih leksema, kako se vidi, imenične.

Svi su navedeni leksemi potvrđeni u *Suprasaljskome zborniku*, a samo je leksem *knigъčii* potvrđen i u *Marijinskome evanđelju* (VAILLANT 1964: 157). Vaillant ocjenjuje da dvadesetak leksema izvedenih sufiksom *-čii* čije se potvrde nalaze u tekstovima Ivana Egzarha, Atanzija, Ćirila Jeruzalemskoga, Efrema Sirskoga, u *Mihanovićeve homilijaru* i drugdje seže u ćirilometodsko razdoblje (VAILLANT 1964: 159). U crkvenoslavenskim redakcijama (hrvatskoj, srpskoj, ruskoj, bugarskoj i makedonskoj) nabrojio je Vaillant, oslanjajući se na rječnike Miklošiča i Sreznjevskoga, ukupno pedesetak tvorenica.⁴ Sufiks se u redakcijama proširio na slavenske osnove, tako da se u njima mogu pronaći izvedenice poput *grabъčii*, *izdavъčii*, *kirъčii*, *prodavъčii*, *prêlagъčii*, *vъspominъčii* i dr. (VAILLANT 1964: 158-159).

U starocrkvenoslavenskome neki od leksema imaju tvorbene sinonime sa slavenskim književnim sufiksom *-nikъ*: *krъmъnikъ*, *korablъnikъ*, *knъžъnikъ* (JEFIMOVA 2006: 172), a leksemu *šarъčii* sinonim je složenica

⁴ Odgovarajući sufiksi postoje i danas u slavenskim jezicima. U srpskome i bugarskome odgovara mu vrlo plodan sufiks *-čija*, *-džija*, a u ruskome sufiks *-(š)čik*, proširen sufiksom *-ik* (VAILLANT 1964: 159-160).

šaropisatelb, sa sufiksom koji se dodaje glagolskim osnovama.

Imenice izvedene sufiksom *-čii* sklanjaju se u starocrkvenoslavenskome kao imenice *ija*-osnova, primjerice imenica *ladii* (DIELS 1963: 177).

3. IZVEDENICE U HRVATSKOGLAGOLJSKIM TEKSTOVIMA

U hrvatskoglagoljskim tekstovima, kao i uopće u crkvenoslavenskim redakcijama, ima imenica tvorenih sufiksom *-čii* koje nisu zabilježene u kanonskim starocrkvenoslavenskim spomenicima. Njihove su potvrde u građi, osim u slučaju leksema *knigočiče*, rijetke, katkad i *hapax legómena*. To su rijetke potvrde i u širem crkvenoslavenskome kontekstu.

U hrvatskoglagoljskoj je građi tekstova za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije (RCJHR)*⁵ potvrđeno pet izvedenica sufiksom *-čii*: *čvančii*, *hlebčii*, *knigočiče*, *kr̃mčii*, *pis̃bčiče*. Od toga su samo dvije potvrđene u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima (*kr̃m̃bčii* i *k̃ñig̃b̃čii*, odnosno *kr̃m̃čii* i *knigočiče*). Većina potvrda potječe iz *Brevijara Vida Omišljanina* (BrVO).

Kako se odmah zamjećuje, dvije izvedenice završavaju na *-a*: *knigočiče* i *pis̃bčiče*. Prva je više puta potvrđena u nominativu, uvijek s nastavkom *-a*. Njezin se nominativni oblik ujednačio s imenicama glavne ženske meke sklonidbe. Druga je, međutim, potvrđena samo u kosome padežu, u obliku koji bi se mogao odrediti ili kao genitiv jednine ili kao nominativ množine. Stoga bi se mogao normalizirati i kao *pis̃bčii*. Ostali pak potvrđeni nominativni oblici završavaju ili na *-ii*, kao *kr̃m̃čii*, ili na *-i*, kao *č̃ṽñb̃č̃i*. Završetak *-i* može se tumačiti ili kao rezultat stezanja, ako se pretpostavi izgovor [iji], ili kao rezultat slabljenja napetosti na kraju riječi, ako se pretpostavi izgovor [ij].

U daljnjemu će se tekstu pojedinačno razmotriti svi leksemi iz hrvatskoglagoljske građe, podrijetlo osnova od kojih su izvedeni te odnosi prema bliskoznačnim leksemima i drugim leksemima s istim korijenom.

- *čvančii*, ‘peharnik, vinotoča’, pincerna, οἰνοχόος

Imenica *čvančii* izvedena je od osnove starocrkvenoslavenske imenice *č̃ṽñb̃ñb̃* (‘vrč’). U hrvatskome crkvenoslavenskome sačuvana je sufigirana

⁵ Popis izvora v. na kraju članka.

inačica te imenice: *čbanьcb* (varijanta *žbanьcb*).⁶ Korijen je te imenice najvjerojatnije praslavenski (SKOK III 1973: 671-672). Jedine su potvrde izvedenice *čvančii* u Knjizi Postanka (Gn 40,1) u BrVO i, izvan građe *RCJHR*, u BrVb₂: *edinь hlêbar' a drugi čvьnьčii*⁷ (BrVO 178b); *čvan'čii* (BrVb₂ 55a).⁸ U građi *RCJHR* potvrđen je sinonimni leksem *peharnikь*, jednim primjerom iz COxf (19cd, na margini), u tekstu koji sadržajno odgovara ovom (Lectio de Josepho).

Leksem *č(b)vančii* potvrđen je i u drugim redakcijama crkvenoslavenskoga jezika (Efrema Sirski, Zlatostruj, Sinajski paterik), a kod Efrema Sirskoga zabilježena je i složenica *vinoč(b)vančii* (VAILLANT 1964: 158). U crkvenoslavenskoj je građi zabilježen i glagol istoga korijena: *čbvanovati*, 'točiti vodu u vino', iz *Hvalova zbornika*, Ap 18,6 (SJS IV/2 1997: 900).⁹

- ***hlebcii***, 'prosjak', mendicus, προσάτης

Osnova se ove izvedenice razlikuje od starocrkvenoslavenskih leksema po tome što je slavenska i što je glagolska. U vezi je sa starocrkvenoslavenskim glagolom *hlqpati*, *hlqbat* (SJS IV/2 1997: 774), koji znači 'prosit'. Glagol *hlqpati* tumači se onomatopejskim postanjem (SKOK I 1971: 672, pod *hlapiti*; ESJS 1994: 220-221).¹⁰ Kod onomatopejskih riječi, kako se navodi u ESJS, česta je zamjena bezvučnoga suglasnika zvučnim, što objašnjava varijantu *hlqbat*, tradiranu i u izvedenici *hlebcii*.

Jedina se potvrda toga leksema nalazi u *Frašćićevu psaltiru* (PsFr 101a, komentar psalma 109(108),10): *ruku prostrêše na srebro êk(o) skud'ni i hleb'čie*. Oblik *hlebcie* pokazuje da je u predlošku na djelu bila zamjena nazala *q* nazalom *ç*. Ta je pojava i inače dosta česta u *Frašćićevu psaltiru*, a uočila ju je B. Grabar baveći se njegovom grafijom i jezikom (GRABAR 1985).¹¹ Međusobna zamjena nazala osobitost je makedonskoga crkvenoslavenskoga jezika, osobito rukopisa koji potječu iz Ohridske škole.

⁶ U crkvenoslavenskim parimejnicima sačuvan je oblik *čbvanьcb* (SJS IV/2 1997: 901).

⁷ Tu je završno *ii* sažeto u *i*.

⁸ O postojanju potvrde u BrVb₂ obavijestio me Milan Mihaljević, na čemu mu zahvaljujem.

⁹ U građi su *RCJHR* na tom mjestu glagoli *ispiti* (BrVO 277c), *otlieti* (BrVat₃ 132c) i *smêšati* (BrN₂ 140c).

¹⁰ U ESJS odbacuje se veza s njem. Lump 'odrpanac'.

¹¹ Autorica navodi više primjera zamjene nazala, iako ne i ovaj (GRABAR 1985: 79-80).

Najdosljednije se prijelaz stražnjega nazala u prednji odvija iza palatalnoga /l/, /r/, /n/ i /s/ (RIBAROVA 2005: 83).¹² Refleks zamijenjenoga nazala u obliku *hleb'čie* stoga nas posredno obavještava o palatalnosti glasa /l/ u starocrkvenoslavenskome glagolu *hlqpati*.¹³ Treba na kraju reći da se razlika *ε* : *ο*, odnosno *e* : *u* teoretski može pripisati i onomatopejskomu postanju.¹⁴

Leksem *hlebčii* potvrđen je u još dvama komentiranim psaltirima, *Pogodinovu* (*hlēbčiję*) i mlađemu *Atanackovičevu* (*hlępčiję*) (MIKLOSICH 1962-1965: 1092), što upućuje na poznatu činjenicu zajedničke pramatice *Fraščičeva*, *Pogodinova* i *Bolonjskoga psaltira* te na veze *Fraščičeva psaltira* s ruskim psaltirima (usp. npr. RIBAROVA 1996).

U hrvatskoglagoljskim psaltirima (Lob, Fra, Par i u psaltiru BrAc) potvrđen je i glagol (futureski oblik) *vshlŭpati* sa značenjem 'prosjačiti, prositi', u istome psalmu na koji se odnosi komentar u navedenom primjeru iz PsFr (RCJHR 12 2004: 70). Prema latinskomu *mendicus* i grčkomu *προσαίτης* pojavljuju se u građi RCJHR još leksemi *prosběky*, *prosbь* i *prositelь*.

- **knigočie**, 'književnik, knjigoznanac', scriba, γραμματεός

Leksem *knigočie* u hrvatskoglagoljskim se tekstovima pojavljuje s glasom /o/, koji je rezultat vokalizacije stražnjega poluglasa svojstven makedonskomu crkvenoslavenskomu.¹⁵ Budući da se taj samoglasnik pojavljuje u svim potvrdama u građi, moguće je da je, nakon što je poluglas jedanput vokaliziran, oblik interpretiran kao složenica s osnovom glagola *činiti*, ili možda *čitati*, u drugome dijelu, a samoglasnik kao spojnik.¹⁶ Takva je interpretacija mogla biti poduprta sličnim crkvenoslavenskim složenicama.¹⁷

¹² Treba napomenuti da su u hrvatskoglagoljskim tekstovima (GRABAR 1985, REINHART 1990) pronađene potvrde makedonske zamjene nazala, odnosno refleksi zamijenjenih nazala, i izvan okolina koje se navode u literaturi kao najčešće ili najdosljednije, što je razumljivo jer je pravilo za okolinu formulirano na temelju potvrda iz makedonskih crkvenoslavenskih tekstova.

¹³ Palatalnost je potvrđena i u oblicima *vshlŭpati* iz hrvatskoglagoljskih psaltira (RCJHR 12 2004: 70) i *hljupati* iz *Nikoljskoga evanđelja* (SJS IV/2 1997: 774).

¹⁴ Zbog onomatopejskoga postanja postoje različite inačice korijenskoga samoglasnika glagola *hlqpati* / *hlqbat* i njemu srodnih glagola: *ъ*, *ę*, *je*, *q*, *i*, *a* (ESJS 4: 220-221).

¹⁵ J. Reinhart tako je protumačio oblik iz MVat₄ 11b, ustanovljujući makedonizam u predlošku (REINHART 1990: 199).

¹⁶ To može poslužiti kao argument u korist Jagičevu tumačenju.

¹⁷ Složenice s lijevom sastavnicom *knig-* uobičajene su u crkvenoslavenskomu korpusu. F. Miklošič (MIKLOSICH 1862-65: 293) donosi ih 9: *knigovъvoditeljь*, *knigolŭbь*,

Od starocrkvenoslavenskoga se oblika ovaj razlikuje i završnim *-a*, kao što je već spomenuto naprijed. Kao jedina bolje potvrđena, imenica *knigočie* pokazuje da se imenice sa sufixsom *-čii* sklanjaju u hrvatskome crkvenoslavenskome kao u starocrkvenoslavenskome.¹⁸ Ipak, na jednome je mjestu posvjedočena s dativnim nastavkom *o*-promjene: *knigočiû*.¹⁹

Leksem *knigočie* najbolje je potvrđen od svih ovdje obrađivanih leksema. Upotreba je toga leksema u hrvatskoglagojskim tekstovima šira, po čestoći i zastupljenim tekstovima, u odnosu na sačuvani starocrkvenoslavenski korpus.²⁰ U građi hrvatskoglagojskih tekstova pronađen je na devet mjesta, uglavnom biblijskih: u *Evandĕlju po Mateju* (Mt 23,34), *1. poslanici Korinćanima* (1C 1,20), *Djelima apostolskim* (A 4,5; A 6,12) i *Knjizi Nehemijinoj* (Neh 8,1;4;9), a izvan Biblije u homiliji sv. Jeronima. Potvrde su većinom iz konzervativnih liturgijskih kodeksa, najviše iz BrVO, a zatim iz MVat₄ i MRoč, ali ima ih i u MHrv u MNov, a jedna potvrda potječe iz FgGrš: *se az 'slû k vam' pr(o)r(o)ki i prêmudrie i knigočie* MVat₄ 11b MHrv 11b MRoč 9d BrVO 46ab, Mt 23,34; *kǔdê prêmudr' kǔdê knigočie* BrVO 103b, 1C 1,20; *bistǔ že nauǔriê sǔbrati se knezem' ih' i starcem' i knigočie* BrVO 260c, A 4,5; *sǔgnaše že lûdi i starǔce kǔnigočie* FgGrš 2rv BrVO 263c, A 6,12; *i rêše ezdrê knigočiû* MVat₄ 148c MNov 144a MHrv 126b MRoč 122c, Neh 8,1; *sta že ezdra knigočie na odrê drêvenê* MVat₄ 148cd MNov 144b MHrv 126c MRoč 122d, Neh 8,4; *reče že neemiê erêi knigočie* MVat₄ 149b MRoč 122d, Neh 8,9;²¹ *drugie knigočie v zakonê učenêiše* BrVO 46c, hom. s. Hyer. Presb. Neliturgijske su potvrde iz apokrifa o Abrahamovoj smrti u COxf, CBč i CTK: *si že učit(e)l' e(stǔ) n(e)b(e)ski i kn'gočie pr(a) v(b)dni* COxf 15c *knigočie* CBč 42v CTK 51v.

Oblik s vokaliziranim poluglasom (ili spojnikom) nije svojstven samo hrvatskoglagojskim tekstovima; mjesto iz *Djela apostolskih* zabilježeno

knigonosǔbǔ, knigotvorǔbǔ, knigohranitelǔ, knigočǔbǔ, knigopoložǔnica, knigohranilǔnica, knigohranitelǔnica.

¹⁸ U skladu su s time i iznimne potvrde kosih padeža ostalih imenica (g. jd. / n. mn. *pis'čie* i n. mn. *hleb'čie*).

¹⁹ Morfološki je opis ovih imenica obuhvatila J. Vince u radu o imenicama muškoga roda *a*-deklinacije u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku (VINCE, u tisku).

²⁰ U kanonskim tekstovima leksem *kǔnigǔčii* potvrđen je četiri puta u *Marijinskome evandĕlju* i dvaput u *Suprasalskome zborniku* (VAILLANT 1964: 157).

²¹ Potvrde su osim pregledom kartoteke *RCJHR* tražene uz pomoć bibliografije biblijskih čitanja Staroslavenskog instituta i izdanja *Hrvojeva misala* (ŠTEFANIĆ 1973).

u FgGrš i BrVO (A 6,12) tradirano je s istim oblikom i u *Hiljferdingovu*, *Makedonskome*, *Ohridskome* i *Šišatovačkome apostolu: knigočie* (SJS II 1973: 91).²²

Imenica *knigobčii* ušla je u daljnji tvorbeni proces. Od nje je u redakcijama crkvenoslavenskoga jezika izveden odnosni pridjev: u komentiranim prorocima iz Rumjancevljeve zbirke oblik *knigobčijskь* i *knigobčьskь* (MIKLOSICH 1862-65: 293), u odgovarajućemu značenju (*scribae* u prvome slučaju; *scribarum*, γραμματέων u drugome), a u građi *RCJHR* u inačici sa *o*, *knigočьskь* (BrVO 261b, A 4,23), ali u značenju *sacerdotum*, 'svećenički'. Pri izvođenju pridjeva *knigobčьskь* i *knigočьskь* razlaganjem sufiksa *-čii* odbačen je jedan njegov dio (*-ii*), što bi moglo upućivati na to da su ga pisari interpretirali kao složeni sufiks.

U varijantama se u hrvatskoglagoljskim tekstovima pojavljuju i leksem *knižnikь* i *pisьcь*. Bliski su i leksemi *zakonьnikь* i *zakonoučiteljь*, koji na nekim mjestima odgovaraju latinskomu *scriba* i grčkomu γραμματεύς.

- ***krьmčii***, 'kormilar', gubernator, κυβερνήτης

Leksem *krьmčii*, kao što je navedeno, kontinuanta je starocrkvenoslavenskoga oblika *krьmьčii*. Hrvatskoglagoljska potvrda toga leksema pripada tekstu *Apokalipse* i tradira isto mjesto koje je zabilježeno i u *Hvalovu zborniku* i *Apokalipsi* iz Rumjancevljeve zbirke (SJS II 1973: 74): *êko vь edin' časь pogibe toliko bogatьstvo i vsьk' kr'mčii i vsьk' plavaei v korabliih i vozitele i eliko v mori dëlaût'* (BrVO 278a, Ap 18,17).

Leksem je dio značenjskoga gnijezda, što pokazuje da je korijen *krьm-* dobro usvojen u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku. U građi postoje i sinonimni leksemi *krьmnikь* i *krьmitelь*, za lat. *gubernator*, glagol *krьmiti (se)*, za *gubernare* i imenica *krьmlenie za gubernatio*.²³ Od imenice *krьmčii* izveden je glagol *krьmčьstvovati* (κυβερνῶν) u BrVO 359b (Proverbia). Kod izvođenja toga glagola također je vidljivo odbacivanje završnoga dijela sufiksa (*-ii*).²⁴

²² Oblik *knjigočija* zabilježen je i kod hilendarskoga jeromonaha Domentijana (SKOK II 1972: 110).

²³ Glagol *krьmiti* i imenica *krьmitelь* pojavljuju se kao varijante u drugim brevijarima na navedenome mjestu: *krmeči* (BrVat₅ 132d), *krmit(e)lь* (BrBar 225d), *kr'mitelь* (BrN₂ 141a).

²⁴ Kao gore, kod pridjeva *knigobčьskь* i *knigočьskь*.

- ***pis̃čičē***, ‘frulaš’, tibiā canens, ἀλειτουργῆς

Leksem nije potvrđen u kanonskim tekstovima, nego tek u *Apokalipsi*. Prema obliku *piskočyi* potvrđenu u *Apokalipsi Hvalova zbornika* (SJS III 1982: 40) može se rekonstruirati starocrkvenoslavenski oblik **pisk̃čii*.²⁵ Osnova mu je slavenska jer je proširenje onomatopejskoga korijena **pī* inkoativnim sufiksom *-sk-* svojstveno samo slavenskim jezicima (SKOK II 1972: 663-664). Jedina potvrda u hrvatskoglagoljskoj građi pripada BrVO i tradira isto mjesto kao i potvrda iz *Hvalova zbornika: i glas̃ gusl̃nik̃ i musikie i pis'čie i truba ne imat' slišana biti* BrVO 278b, Ap 18,22.²⁶ Oblik *pis'čie* glasovno je izmijenjen ispadanjem /k/ koje se može objasniti kao pojednostavnjivanje glasovnoga slijeda /skč/ nakon što je poluglas izgubio glasovnu vrijednost. To je moglo biti potpomognuto tvorbeno i značenjski bliskom imenicom *pičalb̃*, ‘svirala’, lat. fistula. Na taj se način leksem *pis̃čičē* homonimizirao s leksemom *pis̃čii* koji je u ruskome i srpskome crkvenoslavenskome označavao pisara (VAILLANT 1964: 158).

Ne može se pouzdano odrediti kojoj kategoriji pripada osnova od koje je izvedena ova imenica. Osnova bi mogla biti glagolska, kao što se uobičajilo u crkvenoslavenskim redakcijama. Glagol *piskati* sa značenjem ‘svirati u sviralu’ (canere, ἀλειῖν) potvrđen je u građi *RCJHR*, iako to nije presudno.²⁷ S druge strane, osnovna bi riječ za izvođenje imenice *pis̃čičē* mogla biti i starocrkvenoslavenska imenica *pisk̃b̃* (SJS III 1982: 39), ‘gajde’, prema grč. συμφωνία. Na prvi se pogled značenjska razlika (svirale – gajde) čini problematičnom, ali ako se uzme u obzir dvojna narav gajda kao glazbala, to nije neobično. U srednjemu vijeku naziv *simfonija* označavao je između nekoliko glazbala i gajde (*NEB* 1974: 909). Crkvenoslavenska pak posude-

²⁵ U obliku *piskočyi* poluglas je vokaliziran, kao i u imenici *knigočičē*. Oblik *piskočyi* je genitiv množine, prema grčkomu ἀλλητών.

²⁶ Kao što je poznato, *Apokalipsa* u BrVO prijevod je s grčkoga, dok ostali hrvatskoglagoljski brevijari imaju prijevod s latinskoga (JURIĆ-KAPPEL 2004: 187), u kojemu ta rečenica glasi: *et vox citharodorum, et musicorum, et tibia canentium, et tuba non audietur*. U BrBar (226b), BrMosk (131c) i BrN₂ (141a) prema latinskomu *tibia canentium* nalazimo sintagmu *truba poučih̃b̃*, koja pokazuje da je oblik latinskoga ablativa sredstva (GORTAN – GORSKI – PAUŠ 1966: 221) *tibia* pogrešno preveden nominativom. U BrVat₅ (133a) nalazi se na tom mjestu varijanta *pregud'niki*, no očito je u njemu drugačiji redosljed, jer se ispred toga čita odgovarajuća varijanta: *imuče pičali* (oblik *imuče* pokazuje da je oblik *canentium* u latinskome predložku pročitao kao *tenentium*). Slično je u BrN₁ (141d).

²⁷ Potvrđen je participijski oblik *pičemoē* (BrVO 112d, 1C 14,7).

nica *sumthonija*, *sunʒfonija* osim gajda označavala je i dvostruku sviralu na gajdama (SJS IV 1992: 199).²⁸ Praslavenski naziv **duda* označavao je sviralu, a množinski oblik **dude* odnosio se na glazbalo sastavljeno od svirale i mijeha koje bi odgovaralo današnjim gajdama (BORYŠ 2007: 27).²⁹ Zbog svega toga značenje ‘gajde’ ne osporava izvođenje imenice **piskʒčii* od osnove imenice *piskʒ*. Treba dodati da je u hrvatskome crkvenoslavenskome ta imenica, po svojoj prilici, prešla u *a*-osnove (*piska*).³⁰

Na kraju treba spomenuti i mogućnost da se leksem *pisʒčiče* tumači kao izvedenica slavenskim sufiksom *-ii*, što bi tvorbu činilo starijom zbog prve palatalizacije. Nesigurna je stoga pripadnost imenice *pisʒčiče* imenicama sa sufiksom *-čii*, ali se ipak iz tekstovnotradicijskih razloga (oblik *piskočyi* na istome mjestu u *Hvalovu zborniku*) smatra kontinuantom nepotvrđenoga starocrkvenoslavenskoga oblika **piskʒčii*.

4. ZAKLJUČAK

U hrvatskoglagoljskim tekstovima koji čine građu za *RCJHR* sačuvano je pet imenica izvedenih turkijskim sufiksom *-čii*. Dvije su od njih poznate iz kanonskih starocrkvenoslavenskih tekstova (*krʒmʒčii* i *knigʒčii*, odnosno *krʒmčii* i *knigočiče*). Od pet izvedenica tri su *hapax legómena* (*krʒmčii*, *hlebcii* i *pisʒčiče*), a samo je imenica *knigočiče* obilnije potvrđena. Neke od izvedenica čine dio značenjskoga gnijezda ili postoji barem još jedan leksem istoga korijena, što znači da su im osnove slavenske ili rano posuđene. To što su osnove nekih od imenica slavenske pokazuje da je sufiks u crkvenoslavenske redakcije preuzet samostalno. Izvedenice od slavenskih osnova

²⁸ Potvrđena je u *Grigorovičevu* i *Zaharijevu parimejniku*.

²⁹ Pojmovi su pak svirača na tim glazbalima, frulaša i gajdaša, pomiješani primjerice u engleskome izrazu *pipe*.

³⁰ U građi *RCJHR* potvrđena je samo u obliku *piski*: *iže ače slišit' gl(a)sv trubi i pičali že i gusli cěvnice že i prěgudnice i piski i vsʒkogo roda musiskago* (MVat₁ 107c, Dn 3,10). Oblik *piski*, slično kao i oblici *pičali*, *gusli*, *cěvnice* i *prěgudnice*, dvosmislen je i mogao bi se odrediti i kao genitiv jednine *a*-osnova i kao akuzativ množine *o*-osnova. No s obzirom na genitivnu sintagmu koja slijedi, *vsʒkogo roda musiskago*, te s obzirom na paralelan latinski oblik *symphoniae* i grčki *συμφωνία*, mora se odrediti kao genitiv jednine i stoga kao imenica *a*-osnova. Imenica *o*-osnova potvrđena je u *Zaharijevu* i *Grigorovičevu parimejniku* (SJS III 1982: 39), koji tradiraju isto biblijsko mjesto. U tim je dvama izvorima upotrijebljen posvojni dativ u množini (*piskom*), pa se prema njemu može nedvojbeno utvrditi pripadnost imenice *o*-osnovama.

zabilježene su naime i u drugim redakcijama.

Navedeni opis pokazuje, nadalje, da su rukopisi dospijevali na hrvatski prostor izravno s jugoistoka, odnosno „južnim putem“ (HERCIGONJA 1975: 16). S obzirom na bugarsko podrijetlo sufiksa -čii, razumljivo je da se on intenzivnije rabio u Preslavskoj školi (JEFIMOVA 2006: 173). Međutim, pri prijenosu tih leksema do hrvatskoglegoljskih rukopisa posredovala je očito Ohridska škola.³¹ Naime od pet imenica sa sufiksom -čii dvije se pojavljuju samo u BrVO, dvije među ostalim izvorima i u BrVO, a jedna samo u PsFr.³² Ta je činjenica znakovita s obzirom na poznate veze tih dvaju rukopisa s makedonskim predlošcima (usp. GRABAR 1985; MIHALJEVIĆ 1997). Štoviše, dva su leksema (*kr̃mčii* i *pis̃čičiê*) potvrđena u tekstu *Apokalipse* iz BrVO, koji se razlikuje od tekstova *Apokalipse* u ostalim hrvatskoglegoljskim brevijarima (JURIĆ-KAPPEL 2004: 187), a slaže se s bosansko-humskim rukopisima, za koje je poznato da su bili pod utjecajem Ohridske škole (MIHALJEVIĆ 1997: 129). Tomu govore u prilog i dvije makedonske fonološke pojave koje su se odrazile u hrvatskoglegoljskim tekstovima: zamjena nazala u obliku *hleb'čie* i vokalizacija poluglasa kao /o/ u leksemu *knigočičiê*.

Daljnje izvedenice od dviju ovdje opisivanih imenica u hrvatskome crkvenoslavenskome (pridjev *knigoč̃bsk̃b* i glagol *kr̃mč̃bstvovati*) i drugim crkvenoslavenskim inačicama (pridjev *knig̃vč̃bsk̃b*), pri čijemu je izvođenju sufiksu -čii odbačen jedan dio (-ii), pokazuju da su pisari vjerojatno doživljavali sufiks -čii kao složen sufiks, reanalizirajući ga na slavenske sufikse -k- i -ii. To može opravdati pokušaje tumačenja toga sufiksa slavenskim podrijetlom.

IZVORI

BrAc – Akademijin brevijar (III c 12; 1384?)

BrBar – Baromićev brevijar (tiskan 1493)

³¹ Kao što je poznato, Ohridska i Preslavka škola, kao i ostali kulturni centri, komunicirale su i utjecale jedna na drugu (CEJTLIN 1986: 71).

³² To nije slučajno, jer su oba kodeksa poznata po bogatu i arhaičnu leksiku. B. Grabar utvrdila je u PsFr oko 470 leksema, potvrđenih najčešće u komentarima psalama, koji nisu zabilježeni ni u jednome drugome hrvatskoglegoljskome spomeniku (GRABAR 1985: 81-96). Za BrVO usp. MULC 1997.

- BrMosk – Moskovski brevijar (1442-1443)
 BrN₁ – I. novljanski brevijar (1459)
 BrN₂ – II. novljanski brevijar (1495)
 BrPm – Pašmanski brevijar (2. pol. 14. i 15. st.)
 BrVat₅ – Vatikanski brevijar Illirico 5 (sredina 14. st.)
 BrVb₂ – II. vrbnički brevijar (sredina 14. st.)
 BrVO – Brevijar Vida Omišljanina (1396)
 CBč – Zbornik u Berčićevoj zbirci br. 5 (15. st.)
 COxf – Oxfordski zbornik (15. st.)
 CTK – Tkonski zbornik (1. četvrt 16. st.)
 FgGrš – Grškovićeve fragmente apostola (12. st.)
 MNov – Misal kneza Novaka (1368)
 MRoč – Ročki misal (o. 1420)
 MVat₄ – Vatikanski misal Illirico 4 (poč. 14. st.)
 PsFr – Fraščićeve psaltir (1463)
 PsLob – Lobkovicov psaltir (1359)
 PsPar – Pariški kodeks Slave 11 (14. st.)

LITERATURA

- BORYŠ, W. 2007. Glazbena kultura starih Slavena i njezin leksik. *Riječ, časopis za slavensku filologiju*, god. 13, sv. 3, 21-34.
- CEJTLIN, R. M. 1986. *Leksika drevnebolgarskih rukopisej X-XI vv.* Sofija: Izdatel'stvo Bolgarskoj akademii nauk.
- DIELS, P. 1963. *Altkirchenslavische Grammatik.* Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského 4: gostb – istonqti.* 1994. Hlavní redaktorka: Eva Havlová. Praha: Academia.
- GORTAN, V., O. GORSKI, P. PAUŠ 1966. *Latinska gramatika.* Treće izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- GRABAR, B. 1985. Osobitosti grafije i jezika glagoljskog Fraščićeve psaltira. *Literae slavicae medii aevi. Francisco Venceslao Mareš Sexagenario Oblatae.* Hrsg. Johannes Reinhart. Sagners slavische Sammlung b. 8. München: Verlag Otto Sagner, 75-96.
- HAMM, J. 1967. *Psalterium Vindobonense. Der kommentierte glagolitische Psalter der Österreichischen Nationalbibliothek.* Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- HERCIGONJA, E. 1975. *Povijest hrvatske književnosti 2: Srednjovjekovna književnost.* Zagreb: Liber, Mladost.
- JAGIĆ, V. 1898. Die slavischen Composita in ihrem sprachgeschichtlichen Auftreten. *Archiv für slavische Philologie* 20: 519-556.

- JEFIMOVA, V. S. 2006. *Staroslavjanskaja slovoobrazovatel'naja morfemika*. Moskva: Rossijskaja akademija nauk, Institut slavjanovedenija.
- JURIĆ-KAPPEL, J. 2004. Hrvatskoglegoljske apokalipse. *Glagoljica i hrvatski glagolizam: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb-Krk 2.-6. listopada 2002.)*. Uredili: M.-A. Dürrigl, M. Mihaljević, F. Velčić. Zagreb-Krk: Staroslavenski institut i Krčka biskupija, 183-190.
- L'VOV, A. S. 1966. *Očerki po leksike pamjatnikov staroslavjanskoj pis'mennosti*. Moskva: Izdatel'stvo „Nauka“.
- L'VOV, A. S. 1973. Inozajčnyje vlijanija v leksike pamjatnikov staroslavjanskoj pis'mennosti (tjurkizmy). *Slavjanskoe jazykoznanie. VII. meždunarodnyj s'ezd slavistov, Varšava, avgust 1973. Doklady soverskoj delegacii*. Moskva: Izdatel'stvo „Nauka“, 211-228.
- MIHALJEVIĆ, M. 1997. Jezična slojevitost *Brevijara Vida Omišljanina* iz 1396. godine. *Filologija* 29: 119-138.
- MIKLOSICH, F. (ed.) 1962-1965. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae: Guilelmus Braumueller.
- MULC, I. 1997. Brevijar Vida Omišljanina kao izvor za Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. *Nova Istra, Časopis za književnost, kulturološke i društvene teme*, II, 2: 27-33.
- NEB: The New Encyclopædia Britannica 17: Sonar-Tax Law*, 15th edition, 1974, Chicago: Benton. - S. v. Symphony, 909-918.
- RCJHR: Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. 1991-. Glavni urednici: B. Grabar, Z. Hauptová, F. V. Mareš. Zagreb: Staroslavenski institut.
- REINHART, J. 1990. Eine Redaktion des kirchenslavischen Bibeltextes im Kroatien des 12. Jahrhunderts. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 36: 193-241.
- RIBAROVA, Z. 1996. Komentar Fraščićeve psaltira u usporedbi s makedonskim tekstovima. *Croatica* 42-43-44: 423-430.
- RIBAROVA, Z. 2005. Pogled vrz jazikot na makedonskite crkovnoslovenski tekstovi. *Jazikot na makedonskite crkovnoslovenski tekstovi*. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 75-92.
- SELIŠČEV, A. M. 1951. *Staroslavjanskij jazyk, I*. Moskva: Gosudarstvennoe učebno-pedagogičeskoe izdatel'stvo Ministerstva prosvješčenija RSFSR.
- SJS: Slovník jazyka staroslověnského*. 1959.-1997. Hlavní redaktor: J. Kurz. Praha: Academia.
- SKOK, P. 1971-1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, urednici: Mirko Deanović i Ljudevit Jonke. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- ŠTEFANIĆ, VJ. (gl. ur.) 1973. *Hrvatskoglegoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića. Transkripcija i komentar*. Izdanje priredili: Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić. Redaktor: Vjekoslav Štefanić. Ljubljana, Zagreb, Graz: Mladinska knjiga, Staroslavenski institut „Svetozar Ritig“, Akademische

Druck- u. Verlagsanstalt.

VAILLANT, A. 1964. Le suffixe -čii. *Prace filologiczne*, 18 (Profesorowi doktorowi Witoldowi Doroszewskiemu w trzydziestolecie jego pracy profesorskiej), 2: 157-160.

VINCE, J. (u tisku) *Imenice muškoga roda a-deklinacije u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku. Prvi međunarodni znanstveni lingvistički skup (Tuzla, 14.-16. 9. 2007.)*. Zbornik radova.

VONDRÁK, W. 1924. *Vergleichende slavische Grammatik. I. Band. Lautlehre und Stammbildungslehre*. Zweite stark vermehrte und verbesserte Auflage. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

S u m m a r y

NOUNS DERIVED BY THE SUFFIX -ČII IN THE CROATIAN GLAGOLITIC TEXTS

The author discusses the nouns derived by the less productive and rarely attested suffix -čii in Old Church Slavonic (OCS) and in the Croatian Glagolitic texts from the corpus for the Dictionary of the Croatian Redaction of Church Slavonic. Scholars have mostly agreed on the Turkic origin of the suffix, which was first proposed by V. Jagić (1898). There are six derivations by the suffix -čii in the canonical OCS texts attested. Both their suffix and their stem is of foreign origin, i.e. they are loan-words. They are derived from the nominal stems. In the redactions of Church Slavonic these nouns can also be derived from the verbal and from the Slavic stems.

In the Croatian Glagolitic texts five derivations of this kind have been preserved: *čvančii*, *hlebčii*, *knigočii*, *kr̃mčii*, *pis̃bčii*. Only two of them are known from the the OCS texts (OCS *kñnig̃bčii* and *kr̃m̃bčii*, Croatian Church Slavonic *knigočii* and *kr̃mčii*). Some of the derivations are also attested in the other redactions of Church Slavonic. The Croatian Glagolitic attestations are rare, except for the lexeme *knigočii*. The most of the attestations were found in Vid Omišljanin's Breviary, the Croatian Glagolitic codex that is asserted to be related to some older Macedonian source. Thus, it can be stated that the linguistic feature from the Preslav literary centre came into the Croatian Glagolitic texts through the Ochrid literary centre. Hence the lexemes described in this paper speak in favour of the southern route of the Church Slavonic language.

S. SUDEC, Imenice izvedene sufiksom -čii u hrvatskoglagoljskim ... SLOVO 59 (2009)

Key words: suffix *-čii*, noun formation, Croatian Glagolitic texts, Old Church Slavonic language, Turkic influence

Translated by Sandra Sudec

Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenog projekta »Gramatika hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika«, provođenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Izvorni znanstveni članak

Autor: Sandra Sudec

Staroslavenski institut

Demetrova 11

HR-10000 Zagreb

Primljen: 24. IV. 2009.

Prihvaćen: 9. VII. 2009.